

Azərbaycan Respublikasının
Medianın İnkişafı Agentliyi

Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği

Azərbaycan lap qədim zamanlardan dünyanın böyük elm mərkəzlərindən biri olub. Qüdrətli Azərbaycan alim və mütəfəkkirləri tarixin ayrı-ayrı dövrlərində elm sahəsinə böyük töhfələr veriblər. Xüsusən də təbiət və dəqiq elmlər sahəsində çox ciddi nailiyyətlərə imza atıblar. Bu elm xadimlərinin əldə etdikləri elmi nəticələr yalnız Azərbaycan və Şərqdə deyil, bütünlükdə bəşəriyyətin elmi tərəqqisində mühüm əhəmiyyət kəsb edib.

Azərbaycan alimləri XX əsr də daxil olmaqla, qədim və orta əsrlərdən başlayaraq dünya elminə böyük töhfələr bəxş ediblər.

Elmin müxtəlif sahələri ilə bağlı aparılan araşdırmaları izlədikcə, Azərbaycan alimlərinin səmərəli elmi fəaliyyətinin şahidi oluruq.

Bildiyimiz kimi, elm nəzəriyyəsində təbiət elmləri dedikdə biologiya, astronomiya, fizika, kimya və coğrafiya nəzərdə tutulur.

Azərbaycanın dünya elminə bəxş etdiyi Nəsrəddin Tusi...

Dünya elm tarixində xüsusi yeri olan filosof, astronom, riyaziyyatçı, tarixçi, maliyyəçi, ilahiyyatçı və hüquqşünas, dövlət xadimi Nəsrəddin Tusi xalqımızın bəşər elminə bəxş etdiyi dühəyə bərabərdir. Marağadaha yaşamış və fəaliyyət göstərmiş N.Tusi elmin müxtəlif sahələri ilə məşğul olub və dünya elminə astronomiya, riyaziyyat, fizika, tibb, fəlsəfə, etika, məntiq və digər sahələr üzrə çox qiymətli əsərlər bəxş edib. Tədqiqatçıların yazdıqlarına görə, Tusinin elmi yaradıcılığında əsas yerlərdən birini astronomiya və riyaziyyat tutur ki, o bu sahələrdə çoxlu sayda tədqiqat aparıb, ortaya qiymətli nəticələr qoyub. Tusi irsini araşdıran tədqiqatçılar onun dünya miqyasında əhəmiyyət kəsb edən əsərlərinin sırasında "Şəklül-qitə" ("Bütöv çoxtərəfli haqda risalə"), "Came'ül-hesab" ("Lövhə və tozun köməyi ilə hesab toplusu"), "Dairənin ölçüsü", "Təhrir Öqlidis" ("Evklid "Başlanğıc"ının təsviri") kitablarının adlarını xüsusi çəkirlər. Bundan başqa, tədqiqatçılar yazırlar ki, dörd hissədən ibarət "Zici-İlxani" ("İlxanilərin astronomik cədvəlləri") əsəri isə alimin adının dünya astronomiyaya təqdim etdiyi böyük töhfədir. Məsələn, N.Tusi riyaziyyata daha çox zaman xərcləyib və o bu sahə ilə daha yaxından məşğul olub. Tədqiqatçılar yazırlar ki, Tusinin

əsərləri yalnız Şərqdə deyil, həmçinin, Avropada hündərsə və triqonometriyanın inkişafında mühüm rol oynayıb.

Məlumatlara görə, 1594-cü ildə Romada ərəb, sonra isə latın dilinə tərcümə edilərək nəşr edilən "Evklid "Başlanğıc"ının təsviri" əsəri Tusi ideyalarının Avropada yayılmasında böyük iş görüb. Alimin beş kitabdan ibarət yazdığı "Bütöv dördtərəfli haqda risalə" də Avropada triqonometriyanın inkişafında əhəmiyyətli rol oynayan əsər olaraq xarakterizə edilir. Alimlər yazırlar ki, dünya elmi tarixində ilk dəfə bu əsərdə triqonometriyaya müstəqil elm sahəsi kimi yanaşılıb.

XX əsrdə dəqiq və təbiət elmlərimizin yaradıcıları...

Heç şübhəsiz ki, XX əsrdə Azərbaycanda dəqiq və təbiət elmləri sahəsinin inkişafı indiki dövrdən fərqli olaraq daha çox diqqəti çəkir. XX yüzillikdə bu sahələr üzrə Azərbaycanda çox böyük alimlər yetişib. Azərbaycanda riyaziyyat sahəsində çox böyük elm xadimləri yetişib. Məlumatlara görə, Zəhid Xəlilov Azərbaycanda funksional analiz məktəbinin əsasını qoyub, normallaşdırılmış halqalarda abstrakt sinqulyar operatorlar nəzəriyyəsini yaradıb. İbrahim İbrahimov Azərbaycanda funksiyalar nəzəriyyəsinin banisi, Məcid Rəsulov isə differensial tənliklər üzrə elmi məktəbin yaradıcısıdır. Yəhya Məmmədov qeyri-xətti analiz və hesablama riyaziyyatının Azərbaycandakı inkişafında mühüm rol oynayıb. Əşrəf Hüseynov qeyri-xətti sinqulyar tənliklər nəzəriyyəsi ilə şöhrət qazanıb. Adlarını qeyd etdiyimiz alimlərin əsərləri, elmi nəticələri nəinki Azərbaycanda, eləcə də keçmiş ittifaq məkanında çox populyar idi.

Dahi Azərbaycan alimi Yusif Məmmədəliyevin elmi nailiyyətləri...

Əlbəttə, Azərbaycan elminə bütün dünyada şöhrət qazandıran akademik

Azərbaycanın dəqiq və təbiət elmlərinin dünya elminə böyük töhfələri - elmimiz heç də həmişə indiki kimi olmayıb...

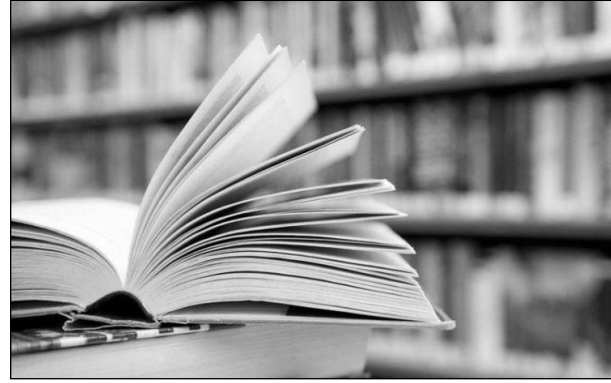
Yusif Məmmədəliyevin tədqiqatları xüsusi qeyd edilməlidir. Dahi Azərbaycan aliminin əsas elmi işləri neftin və neft qazlarının katalitik emalı sahəsi ilə bağlıdır. Məlumdur ki, Y.Məmmədəliyev Azərbaycanda neft kimyasının əsasını qoyub. Tədqiqatçıların yazdığına görə, Y.Məmmədəliyev müxtəlif karbohidrogenlərin katalizator iştirakı ilə xlorlaşdırılma və bromlaşdırılmasının yeni üsullarını təklif etmiş, neft qazlarını, xüsusilə də metanı əvvəllər stasionar katalizator üzərində, sonralar isə qaynar təbəqədə xlorlaşdırmaqla karbontetra-xlorid, metilxlorid, metilen-xlorid və s. qiymətli məhsullar alınması yollarını göstərmiş. O, aromatik, parafin və sikloparafin karbohidrogenlərini doymamış karbohidrogenlərlə katalitik alkiləşdirmə sahəsindəki tədqiqatı aviasiya yanacaqlarının yüksəkkeyfiyyətli komponentlərinin sənaye miqyasında sintezinə imkan vermişdir.

Yusif Məmmədəliyevin dünya elminə töhfələri...

Məlum olduğu kimi, Y.Məmmədəliyev təkcə Azərbaycanda və keçmiş SSRİ-də deyil, bütün dünyada tanınan şöhrətli bir alim kimi dünya elm tarixində özünə yer tutub. Bildiyimiz kimi, Y.Məmmədəliyev II Dünya müharibəsinin ağır dövründə yüksək oktanlı benzin ixtira edib.

Y.Məmmədəliyev keçmiş SSRİ, ABŞ, İtaliya, Fransa, İngiltərə, Polşa, Macarıstan və başqa ölkələrdə keçirilən qurultay, konqres və simpoziumlarda Azərbaycan elmini yüksək səviyyədə təmsil edib. Akademik Y.Məmmədəliyev benzolun propilenlə alkiləşdirmə yolu ilə izopropilbenzolun sintezi üsullunu işləyib hazırlamış, bu da II Dünya müharibəsi illərində aviasiyamızın yüksək oktanlı yanacaq təminatı üçün əhəmiyyətli olmuşdur.

Faşist ordularına qarşı Sovet İttifaqının qələbəsinə də tank əleyhinə qarşıqın kəşfinin çox böyük əhəmiyyəti oldu. Onun tərkibi Y.Məmmədəliyev tərəfindən toluolun - partlayıcı maddələr üçün xammalın əldə edilməsi əsasında işləyib hazırlandı. Lakin o vaxt, müharibə dövründə, lap elə müharibədən sonra da çox az adam bildirdi ki,

düşməni üçün həmin mədvedici "kokteylin" müəllifi Y.Məmmədəliyevdir.

Nobel mükafatına namizədlik məsələsi ortaya çıxanda SSRİ alimlərinin çoxunun Bakıdan olan "alkiləşdirmə kralı"nın - Məmmədəliyevin namizədliyi üzərində dayanması tamamilə qanunauyğun idi.

Tədqiqatçılar yazırlar ki, Y.Məmmədəliyevin qırıq təyyarələr üçün keyfiyyətli benzin kəşfinə görə ona Nobel mükafatı verəcəkdilər. Məmmədəliyevin Nobel mükafatına namizədliyi 1957-ci il dekabrın 29-da Sov.İKP MK Siyasi Bürosunun iclasında müzakirəyə çıxarıldı. Baş katib N.S.Xruşçov, büro üzvləri və üzvlüyə namizədlər fikirlərini bildirdikdən sonra sənədlərin Nobel Komitəsinə təqdim olunması haqqında razılığa gəldilər. Müzakirələrin gedişi zamanı qəfildən bir alim kimi dünya elm tarixində özünə yer tutub. Bildiyimiz kimi, MK katibliyinin təqdim etdiyi məktubda Sovet Ordusu Arxa Təchizat İdarəsinin rəisi marşal Baqramyan, Tank Qoşunları komandanı general Babacanyan dövlət sirri və hərbi sirr olduğu üçün bu ixtiraya dair məlumatın Stokholma göndərilməsini məsləhət görmədilər. SSRİ DTK-nın sədri A.Şepilovun məktubda yazılanlara qəti etirazına baxmayaraq, SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini Anastas Mikoyan çıxış edərək məktubun müəlliflərinə haqq qazandırdı və onları dəstəklədi. Beləliklə, üç yüksək vəzifəli erməninin fitvası ilə Y.Məmmədəliyevin Nobel mükafatına namizədliyinin irəli sürülməsi baş tutmayıb.

"Azərbaycanın çox güclü elmi məktəbləri olub"

Gənc Alim, Aspirant və Magistrlər Cəmiyyətinin sədri, fizika-riyaziyyat üzrə fəlsəfə doktoru İlqar Orucov bizimlə söhbətində bildirdi ki, Azərbaycanın dəqiq və təbiət elmləri sahəsində dünya elminə

böyük töhfələr bəxş edən elm korifeyləri olub. "Birmənalı olaraq demək olar ki, barəsində danışacağıımız elm xadimlərimiz, xüsusən də fundamental elm sahəsində olan alimlərimiz dünya elmində böyük yeri, nüfuzu olan, dəyərlər, töhfələr bəxş edən alimlərimizdir. Bu özü bir daha göstərir ki, Azərbaycanın çox güclü elmi məktəbləri olub. Onu da qeyd edim ki, Azərbaycan alimlərinin yaratdıqları elmi məktəblər keçmiş SSRİ məkanında çox güclü və nüfuzlu məktəblər olub. Azərbaycanın fundamental elm sahəsində olan alimlərinin hər biri fərqli sahələr üzrə çalışıb. Biz onların sırasında Azərbaycanın görkəmli kimyaçı-alimi Y.Məmmədəliyevin adını çəkə bilərik. Y.Məmmədəliyev kimya elmləri doktoru, professor, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının akademiki və SSRİ Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü seçilmiş, SSRİ dövlət mükafatı laureatı olan nəhəng bir alimdir. Xüsusilə onun kimya elmi sahəsindəki tədqiqatları nəinki SSRİ, eləcə də bütün dünya miqyasında çox məşhur idi. Hətta 1941-1945-ci illərdə Böyük Vətən müharibəsində məhz onun elmi ixtiraları, elmi kəşfləri qələbənin qazanılmasında çox mühüm rol oynayıb".

"O yalnız Azərbaycan elminə deyil, dünya elminə böyük töhfələr vermiş bir alim idi"

İ.Orucov qeyd etdi ki, öz elmi ixtiraları ilə dünya elminə əvəzsiz töhfələr verən akademik Azad Mirzəcanzadənin də bu istiqamətdə əməyi və rolu danılmazdır. "Azad Mirzəcanzadə çox unikal bir alim və şəxsiyyət idi. O yalnız Azərbaycan elminə deyil, dünya elminə böyük töhfələr vermiş bir alim idi. Azad Mirzəcanzadə uzun illər həm Dövlət Elm və Texnika Komitəsinə, həm də Ali

Attestasiya Komissiyasına rəhbərlik edib. Fizika sahəsində də bizim xeyli görkəmli alimimiz olub. Təsədüfi deyil ki, SSRİ dövründə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Fizika İnstitutu yarımkeçiricilər üzrə SSRİ-nin ən tanınmış yeganə mərkəzi idi. Bu ixtisas üzrə çox böyük elmi mərkəz funksiyasını yerinə yetirirdi. Burada riyaziyyatçıların da fəaliyyətini qeyd etmək istəyirəm. Bu dövrdə riyaziyyatçılarımız böyük məktəb yaradıblar və onların yaratdıqları məktəb də çox nüfuzlu və keçmiş SSRİ məkanında qəbul olunan məktəblər idi. Akademik Zəhid Xəlilov kimi alimin yaratdığı məktəb, əlbəttə ki, SSRİ məkanında qəbul olunan bir elmi mərkəz idi. Təsədüfi deyil ki, Zəhid Xəlilov, Əşrəf Hüseynov, akademik İbrahim İbrahimov, Mirabbas Qasimov, Arif Babayev, Fəxməz Maqsudov kimi böyük riyaziyyatçılar nəslini yetişdirən böyük riyaziyyat məktəbimiz olub. Bu məktəbin davamçılarından, bizim görkəmli elm xadimlərimizdən biri olan dünya şöhrətli kristalloqraf-alim, professor Xudu Məmmədov xatırlamaq istəyirəm. O, dünya kristalloqrafiya elmində çox böyük elmi nailiyyətlərə imza atmış çox böyük elm xadimi idi. O həm də bir ictimai xadim olaraq böyük bir yükü daşıyırdı. Kərim Kərimov da dünyada tanınmış bir alim idi. SSRİ miqyasında kosmik sənayeyə uzun illər rəhbərlik etmiş K.Kərimov nəhəng alimlərimizdən biri olmaqla yanaşı, həm də general-leytenant rütbəsi daşıyırdı. Xüsusilə qeyd etmək istəyirəm ki, bizim fizika sahəsində böyük elm məktəbimizin layiqli simalarından biri olan öz müəllimim Mahmud Kərimovun adını böyük hörmət və ehtiramla çəkmək istəyirəm. Mahmud Kərimovun fizika sahəsində çox ciddi tədqiqatları vardı və çox böyük alim idi, onun elmi nailiyyətləri Azərbaycan miqyasından kənara çıxırdı. Lütfləzadə məktəbinin layiqli davamçısı Rafiq Əliyev Azərbaycan alimləri arasında dünyada ən çox tanınanlardan biridir" - deyərək ekspert qeyd etdi.

İradə SARIYEVA
Yazı Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur.